

TÓTH EMESE

Egy főváros nevezetességei – Jankó János Pest-Budája

„Hajh, nem így volt ez a hajdani boldog időkben, amikor én Pestre fölkerültem ügyvédbojtárnak, akit még akkor jurátusnak híttak. Csak Pestről beszélhetek, Budára nem jártam. Ott csendesség volt. Annál több volt a hang Pesten.”¹ Az 1900. január 17-én, a szerző által felolvasott, s nagy sikere okán egy hónappal később, az Aurora irodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratban *A hajdani hangos Budapest* címmel megjelent elbeszélő próza abból a csendességből indul ki, amely az író, Jókai Mór szerint a századfordulóra „itthon minden utcát, piacot betakar.”² Az 1840-es évekre – Jókai jurátusára – visszatekintő szöveg dramaturgiai tengelyét egy sajátos idősíki és leltár adja meg: egyetlen, napszakokra felosztott hétköznapi érzékletesen megidézett utcahang-inventáriumán keresztül egy korabeli városi zajszimfónia tételei bomlanak ki.

A megelevenedő hajnal–reggel a város egyszerű származású kiszolgálóié, akiknek egymás után felhangzó hol csengő, hol erősebb megszólalásai, kiáltásai, eltérő akcentusai (és nem utolsósorban az őket megugató kutyák) különös atmoszférát keltenek életre. A milimári (tejhordó) leány, a homokáruló asszony, az ószeres, drótos, üveges, szekeresek, köszörűsök egymásra belépő megszövegezett szólamai mellett a

1 Az Aurora irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat, 1900. februári számában az az év január 17-én felolvasott szövegének közlése. Vö. JÓKAI MÓR: „A hajdani hangos Budapest (1900)”, *Holmi* 17/6 (2005), 662–665. A *Pesti Napló* beszámolója szerint az Auróra irodalompartoló kör illusztris vendége a Nemzeti Szálló nagytermében Székely Arnold zongoraszólója és Körmendy Lajos szónoklata után lépett a felolvasó asztalhoz, korrajzának felolvasásakor „maga dúdolván el az egyes nótákat”. A felolvasást követően folytatódott a hangverseny, Odry Zuard, Roemer Karola, Várady Sándor, Flig József és ifj. Robitsek Gyula közreműködésével. „Jókai a régi Pestről. Felolvasás az Aurórán.” Budapest, január 17”, *Pesti Napló* 51/17 (1900. január 18.), 4. További teljes és részleges szövegközlés: „A hajdani hangos Budapest. Korrajz. A Magyar Hirlap számára írta: Jókai Mór”, *Magyar Hirlap* 10/18 (1900. január 18.), 1–3; Továbbá: „Az Aurora estélye”, *Pesti Hirlap* 22/18 (1900. január 19.), 8.

2 JÓKAI „A hajdani hangos Budapest”, *Magyar Hirlap*, 1900. január 18., 1.

kimondott énekszerűség is megjelenik a leírásban: az olajáruló palotai menyecske „olyan pompás gixerrel tudta kívágni [t.i. az «olaj-it» szót], hogy annál szebbet az operában sem lehetett hallani”, a köszörűs „két garas éles, egy garas fényes!” énekével hívja a kuncaftokat, a kocsisok vetélkedésének témája pedig az: kié a legszebb tenorhang?³ A dunavizes ember németjére felesége magyarul jajveszékkel, kettősüket a számár közbeéneklése egészíti ki trióvá. A gyermekek kedvenceként tűnik fel „a tar-goncáját mindenféle üvegből készült drágaságokkal körülaggatva, tilinkóbillegetés-sel” utcákat végigjáró „sípoló rongyász”.⁴ Nemsokkal később követi a szeneslegény, aki eredetileg németül majd fizetségért magyarul hirdeti magát, de csak addig, míg a városkapitány be nem tiltja dallamát, mert az nagyon hasonlít egy bizonyos liturgia verséhez.⁵ Vándorkomédiások, a Nemzeti Színház mögötti botanikus kerti állatsereglet trombitás szónoka éppúgy szereplői e délelőtti kavalkádnak, mint a városház előtti téren játszó cigánymuzsikusok, akiknek zenéjére verbunkost táncolva gyűjtik katonának a fiatal legényeket. Délben jön el a marhahajtás ideje, ekkor tekeri verklíjét éneklő feleségével a mesélő ember, hogy történetét a trombitaszóval érkező delizsáncz megszakítsa. A Duna-part érdekes kakofóniáját „a kofaasszonyságok kölcsönös nyájaskodása” adja, amelyet „kórusként kísér a Duna-parti cölöpverők sulyokpuffogása”,⁶ a hajósok kiáltozása és hajójuk másfél öles bükkfa tülke. A délután a polgári zenekaré, aki Jókai elbeszélésének ezen napján temetői gyászmenettel halad: odafelé a *Dom Sebastian* kardalát, vissza Erkel *Hunyadijából* a „Meghalt a cselszövő”-t játssza. Az esti harangszót követően a hazatérők szekérszörgése, majd a 9 órai ezreddobos-trombita takaródója hangzik fel. Ezután a 10 órakor záró színházakból meginduló fiákeres zörgése, a gyalogosan hazatérők hangos kritikai diskurzusa, majd kapucsengetése–kopogása hallatszik. A napot és éjt végül a sötétből előbújó gavallér szerenádja, az éjfélkor megnyíló Zrínyi és Két pisztoly vendégserege, s az innen távozó jurátusok és más fogadóból kijövő szabólegények stájer és magyar nóta párviadala zárná – ha a hajdú dobpergése és a harangok nem riasztának tűzriadóra minden verekedésre kész fiataalt. „Így végre elcsendesül a város, csak a dunai malmok pitléinek kelepelése s a várost körülvevő mocsarak békamillióinak brekégése tartja ébren az éjszakát, föl-fölriasztva a kaszármáyak előtt strázsáló katona jelkiáltásától, mely a város végéig elhangzik a csendes éjszakában...”⁷

A Jókai alapította *Üstökös* felhívására jelentkező Jankó Jánosnak köszönhetően az 1850-es és 1860-as évektől megjelenő illusztrációk között a karikatúra műfajában

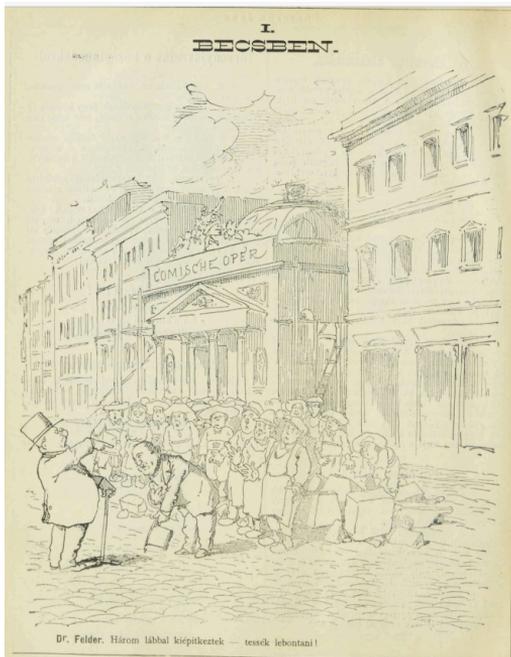
3 Uo., 1–2.

4 Uo., 1.

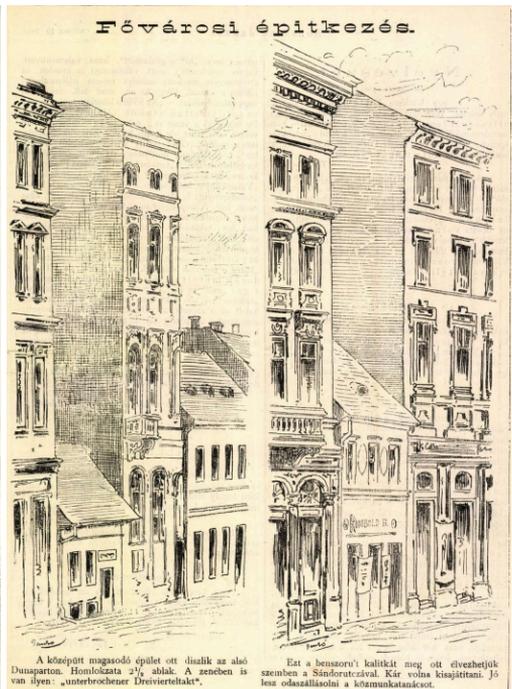
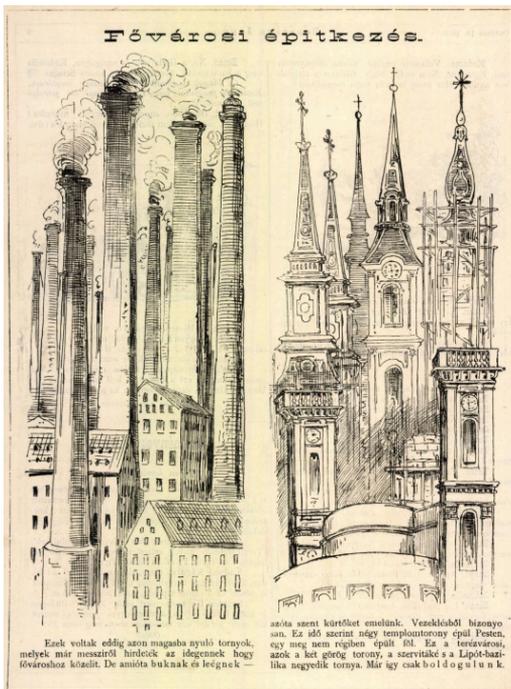
5 Uo., 2.

6 Ua.

7 Uo., 3.

1-2. kép. „Várostervezés Bécsben és Pesten”, *Borsszem Jankó* 6/290 (1873. július 20.), 7.

3-4. kép. „Fővárosi építkezés”, *Borsszem Jankó* 6/303 (1873. október 19.), 6-7.

is megjelenik a fővárosi terek és karakterek világa, a városkép humorisztikus és nem egy esetben hangzó részletgazdagsága.⁸

A Tótkomlósról származó Jankó (1833–1896) a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Kubinyi Ágoston támogatásával került Marastoni Jakab festőiskolájába a század közepén.⁹ Az ifjú művészpálánta pesti tartózkodása alatt szerződött el az akkor már elismert író satirikus lapjához illusztrátornak.¹⁰ A „torzkép-rajzoló”¹¹ remek karakterábrázoló tehetsége és német–francia–angol élclapokban¹² jártas stílusa emelte a kortársai fölé. Szana Tamás művészettörténész 19. századvégi Jankó-életrajza alapján tudható, hogy nehezen viselte a szerkesztők által gyakran preferált maró gúnyt, így inkább kreativitása, ötletes humora tette rajzait ismertté és keresetté itthon és külföldön is. A többek között zsánerképeket, Petőfi-illusztrációkat is készítő festő az egyik legkeresettebb grafikus lett a korabeli élclapoknak, politikai állásfoglalás-tól függetlenül.¹³ pl. *Borsszem Jankó, Bolond Miska, Bolond Istók*.¹⁴ E téren való szinte

- 8 Jókai Mór az addig nemzetközi mintákra épülő s gyakran íztelen humorisztikus sajtópróbálkozások mellett indította el *Nagy Tükör* című lapját (1856–1858), hazai adomagyűjtése a „karakterében magyar humorisztikus” sajtó beindításának is ösztönzője volt. Jankó 1858-tól dolgozott *Az Űstökös* számára, de nem kizárható az sem, hogy már a *Nagy Tükör*ben is megjelent munkája. Vö. MIKLÓSSY János: „Jókai élclapjai”, *Irodalomtörténet*, 65 [új 15] / 4 (1983), 956–965., ide: 957., 961. Jókai saját maga által felvázolt satirikus rajzvázlatairól lásd uo., 957. Lásd továbbá THURÓCZY Gergely, »Élclapok mostohagyermeké« – Jankó János és a magyar képregény kezdetei a Bolond Miskában, in SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (szerk.): „Képes világ”: *Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról* (Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, 2014) (= *Tanulmányok Budapest Múltjából* 39), 249–276.
- 9 SZANA Tamás: *Jankó János élete és munkái* (Budapest, Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. Társulat kiadása, 1899) (= *Magyar Műtörténelmi Monographiák* 3), 16–18. Marastoni Jakab (Jacopo) (1804–1860) Bécsben tanult olasz származású festő, elismert portrénépítő. 1846-ban ő alapította meg az Első Magyar Festészeti Akadémiát.
- 10 Szakmai kapcsolatukhoz érdekes adalék, hogy Jankó násznagya is Jókai Mór volt, nyoszolyóaszszonya pedig Balázné Bognár Vilma énekművésznő. Vö. SZANA *Jankó János élete és munkái*, 40.
- 11 [N. N.]: „Jankó János. 1833–1896.” *Vasárnapi Ujság* 43/14 (1896. április 5.), 1–2., ide: 1.
- 12 A korabeli magyar sajtó német, francia és angol mintájául szolgáltak a *Fliegende Blätter*, *Charivari*, illetve a *Punch*. Jankó rajzait közölte a bécsi *Kikeriki* és az *Illustrated London News* is. Vö. BUZINKAY Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúrák a XIX. század második felében* (Budapest, Corvina, 1983), 113.
- 13 „Ha valaki a pártok fölött áll, úgy művészbarátom az” – írja Ágai Adolf 1871-ben Jankó egyik karikatúráját elemezve. BORSSZEM Jankó: „Jankó”, *Borsszem Jankó* 4/209 (1871. december 31.), 1074.
- 14 RÉVÉSZ Emese: „A népeletkép szerepe a nemzeti jellem kidolgozásában az 1850–1870 közötti hazai sajtóillusztráció példáján”, *Ars Hungarica* 32/2 (2004), 275–319., ide: 275., 307. Vö. Jankó a többkötetes *Petőfi Sándor költeményeiben* megjelent illusztrációja mellett „A híres Petőfi”-rajza, *A magyar festőművészet albumában* megjelent illusztrációja (Budapest, Athenaeum, 1874), 77. Neves festőtársaival – Feszty Árpád, Lotz Károly, Munkácsy Mihály stb. – együtt közreműködött Hubay Petőfi-versekre komponált dalkötetének illusztrálásában is. Lásd *18 Eredeti Magyar Dal Petőfi Sándor költeményeire*. Aggházy Gyula [...] Jankó János [...] magyar festőművészek eredeti rajzaival ellátva. Énekhangra zongorakisérettel szerző HUBAY Jenő (Budapest, Táborosky és

Buda-Pest nevezetességei.

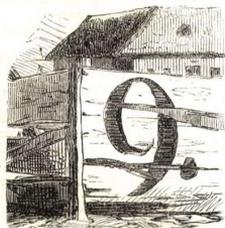
Al-dunaparti sétány.

Váci-úti boulevard.

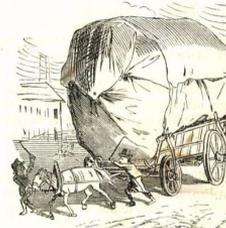
Iparműkiállítási palota.

Egy hotel az üllői úton.

A várba vezető lépcsőzet szobrai.

Állatkinzás elleni egyletek.

A „pestvárosi“ magyar színház.

Lelenc-házak.

A városligeti állatkert.

A pesti vízvezeték.

A feldunapart árnyas kávéfái.

Szék-levesosztó intézet.

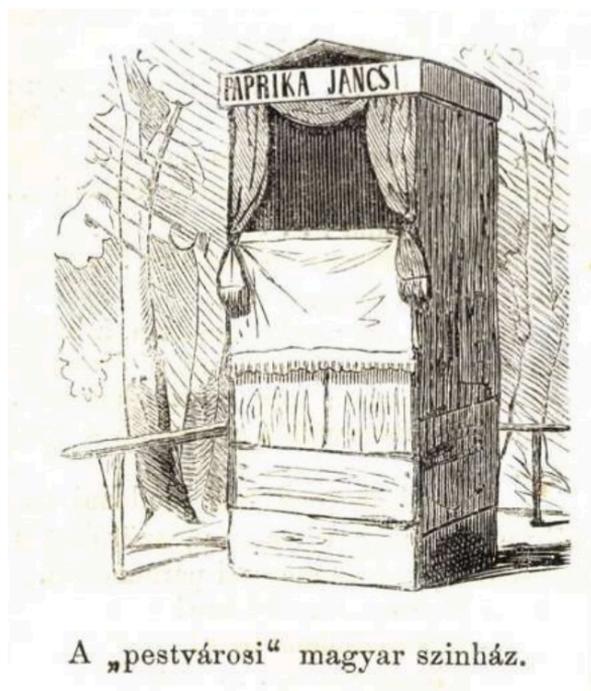
Felelős szerkesztő: Szokoly Viktor. — Nyom. kiadó tulajdonos: Emich Gusztáv Magy. Akad. nyomdászánál Pesten. — Rajzolja Jankó. — Meiszi Rusz.

teljes egyeduralma az 1880-as évek közepéig tartott.¹⁵ Komolyabb témájú képei, festményei – amelyek egy része ma a Magyar Nemzeti Galériában látható – a *Vasárnapi Ujság* hasábjain jelentek meg.¹⁶ Az 1866-os bécsi tanulmányait¹⁷ követően Tóth Kálmán¹⁸ hívására Pesten újra munkába álló művész – müncheni festői álmait hátterbe szorítva – a falusi tájképektől szinte végleg a pesti polgári *genre* témája felé fordult. Nagyszerű típusalkotóként teremtette meg a városlakók és a vidékről idetévedő árusok, csetlő-botló emberek különféle karaktereit. A városegysítést megelőző és azt követő illusztrációi nemcsak az ottéllőket, de az urbánus környezet nem éppen előnyös oldalát is megörökítették. A bécsi körülményekhez képest siralmas pesti állapotokon kétségbeesetten merengő Podmaniczky Frigyes – „Szent rend, jöjjön el a te országod Pesten is!” – a városegysítés évének nyarán készült (1–2. kép).¹⁹

Hogy a helyzet az év őszére sem javult, a templomtornyokkal rivalizáló gyártornyok és a zsúfolt utcaképek is jól mutatják (3–4. kép). E rendezetlenséget még rá- és beépítésekkel is szűkítő akusztikai térre utalhatott Jókai fent idézet írásában akkor, amikor az esteli harangszóhoz ér: „Aztán következik az esteli harangszó, melynek hangját még nem nyelik el a háromemeletes házak utcasorai, mint most.”²⁰

Parsch, [1880]), 26. A kiadvány megtalálható Liszt Ferenc hagyatékában, lásd Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont, ltsz. LH Z 2758.

- 15 Elismertségről lásd CSICSERI BORS [ÁGAI ADOLF]: „A Borsszem Jankó története”, *Borsszem Jankó* 29/1465 (1.) (1896. január 5.), 1–5., ide: 3–4. A Jankó Jánost szerződtető lapok az említettek kivül a bécsi *Kikeriki*, *Bolond Miska*, *Bolond Istók*, *Urambátyám*, *Az Üstökös*, *Vasárnapi Ujság*, *Magyarország-Nagyvilág*, *Hon*, *Külföld*, *Képes Családi Lapok*, *Dívat*, *Lúdas Matyi*, *Hazánk s a Külföld*, *Pikáns Lapok*. Vö. BUZINKAY Géza – ERÉNYI Tibor – GERGELY András – NÉMETH G. Béla – VELIKY János: *A magyar sajtó története* II/2. 1867–1892 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985) (= *A Magyar Sajtó Története*), 185., 197., 212., 217–218., 226., 232., 394., 396., 400., 406., 421., 427., 431.
- 16 JANKÓ János: *A népdal születése* (1860, Magyar Nemzeti Galéria, FK 1379), *Tájkép* (1885, Magyar Nemzeti Galéria, FK 659), *Csokonai lakodalomban* (1869, Déri Múzeum).
- 17 Bécsben Karl Rahl mesteriskolájának növendéke volt (1864–1866), ide járt Than Mór és Lotz Károly is. Vö. SZANA *Jankó János élete és munkái*, 34–38.
- 18 Tóth Kálmán (1831–1881), szerkesztő, a *Bolond Miska* és a *Fővárosi Lapok* alapítója.
- 19 Podmaniczky Frigyes 1873–1905 között töltötte be a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökségét, szembeesülve a főváros fejlesztésének gondjaival. A korabeli sajtóanyag képanyagának forrása: Arcanum Digitális Tudománytár.
- 20 „A hajdani hangos Budapest.”, *Magyar Hirlap*, 1900. január 18., 3. Az 1870-es évek elején folyó rá- és újonnan építések akár többszázas nagyságrendben is megvalósultak. Vö. KÖRÖSI József: *Az 1872. évi pesti építkezések* (Budapest, k. n., 1873) (= *Budapesti Statisztikai Közlemények* 8), 5. Az így kialakuló kusza városkép nem éppen hízelgő zenei asszociációira – pl. „unterbrochener dreivierteltakt” [megszakított háromnegyed] – találó példa Jankó „Fővárosi építkezés” című képpárjának második része. Vö. *Borsszem Jankó* 6/303 (1873. október 19.), 7.

A „pestvárosi“ magyar színház.

5b kép. „Buda-Pest nevezetességei”, részlet

6. kép. „A közcsend helyreállítása – a kofák által a konstablerek ellenében”,
Borsszem Jankó 6/296 (1873. augusztus 31.), 10.

Városkép, nevezetességek, „hangos” jelenetek

A városrészek, utcaképek teljes arzenálját tárja elénk Jankó *Buda-Pest nevezetességei* című képsorozata (5a kép). A 12 kép a piacterek, ápolatlan utcasorok egy-egy elemét magasztos, a borzalmas közállapotokat mutató képeknek teljességgel ellentmondó címetek ad. A korszak többször sajátos koncerttermének beállított vásártereit mutatja a feldunapart²¹ árnyas (ko)fái[sic!], az iparműkiállítási palota, vagy éppen a „pestvárosi” magyar színház (Paprika Jancsi-) feliratú képein (5b kép).

Hogy egy vásár – akár országos – milyen hangerdőt jelenthetett a 19. század második felében, arra vonatkozóan Jókaié mellett más írások is érzékletes ismertetővel szolgálnak, így a *Katholikus Hetilap* 1874. évi Kisvárosi photographiái:

„A semmiből lassankint egy csodás nagy tableau fejlődik ki, egy óriási ködfátyolkép sűrű forgó alakokkal, festői csoportozatokkal, folyton változó képletekkel, melynek körvonalai a messzetéréség láthatárán mosódnak el. Egy kis fölzavart tenger csodás zsigongó lényektől folyton mozgásban tartva; ideálja a rendetlenségnek bábeli zűrzavarban; kolossális koncert, melyben emberhang, rikácsolás, nagy dob, trombita, ökörbógés, cigányzene és kintorna egy nagy gomolylyá olvadnak össze; mindez nem más mint az őszi vásár. [...] A dobszóra tódul a nép, egymás hátán az ember. A szegényebbek megalégesznek azzal, hogy egy ponyvára festett kép rémes történetét hallgatja, melyben a kintornabéltekerő hangja mellett jámbor cseh ember infamis dialektusban megénekli Jarosláv chinai herczegnek iszonytató meggyilkoltatását, ki is miután háromszor megnyuzatott, hétszer elevenen megfőzetett, elvégre sok viszontagságokon átmenve elvégre karóba huzatott. Történt mindez ezernyolczszáztizben Prága városában, mikor az a nagy szél volt. Megnépesülnek a laczikonyhák is. Széles lóczákon ülve ott iddogálnak a jó vásárt csapott atyafiak, előttük párolgó tálban hurka és cigány pecsenye. Mellettök három szál cigányzenész keserves nótát fújva. Egy-egy hangos torjú atyafi valami dalt kezd rekedt, bántó hangon, s a többi is rábődül. A klarinétos fújja a nótát gége szakadtából s keccesen hajlong a legény előtt, ki a nótát megrendelte. Fülébe sikolt, hogy annál inkább élvezzen. A zaj, lárma s hemzsegő tömegben ott ténfereg néhány species a jobbosztályból.”²²

A fent említett kofák egyebekben nemcsak a pesti boulevard nevezetességei, de nyájas beszédük mellett a közcsend fenntartásának őrei is voltak (6. kép).²³ Az *Üstökös*

21 A Lánchídtól délre eső partszakasz.

22 M.: „Kisvárosi photographiák V”, *Katholikus Hetilap* 30/46 (1874. november 12.), 462–463.

23 „A közcsend helyreállítása – a kofák által a konstablerek ellenében”, *Borsszem Jankó* 6/296 (1873. augusztus 31.), 10.

Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska.

— Tisztelt az igazgató ur, sziveskedjék megbírálni azt a pár szindarabot.
— Jól van.

— Ostály ülésre kell menni az Akadémiába.

— Én Dallami Aurélia vagyok, — ma lépek föl először.
— Boldog leszek, hogy tanuja lenedhetek nagysád diadalának.

A képviselői hivatalnak is meg kell telnie.

— Tisztelt hazafi! Szerencsének érzem magamat, ha mint fiatal költőt megtisztel azon kitüntetéssel, hogy Sávárány Harmatka költőnővel való esküvőjére, mint veterán költőnk, nássnagyképen megjelenend — Ott leszek.

— Kedves B. Miska ur sziveskedjék a fölvaszott dolgokról nem írni újságába.

— Uj modern pikulát találtam föl — kérem tek. urat, legyen szerencsém a mai előadásomra. Becses ítéletűl várom találmányom jövője sorát.
— Nagyon örülök a szerencsének. Hogyne mennék el!

— T. hazafi, budai földemen uj keserű-víz-forrást találtam föl, véghetetlenül hatásosabb az eddigiekénél — tessék megkóstolni, s hatásáról ellámonyelni írni újságában.
— Köszönöm szépen!

Mi a „Bömböldö” nevű legifjabb dalárda tagjai vagyunk, eszedzünk, méltóságassék zsongó társulatunk megnyitási ünnepélyére főhivatott költeményt írni.

Kritikai vitaközösségekben is részt kell venni.

— Ujon nyitók vendégülmet tettes Bolond urhoz voltam bátor címezni — kérem tessék eljönni a megnyitási ünnepélyre s mindl többet írni!

— Én Zephré Sólaj vagyok, az országjáró általános levelezés, — Üdvözölöm önben a Kárpátokat, Bükköt, Vértessét, Bakonyt, Marost, Dunát, Tiszát, Drávát, Szávát és Berettyót!

— Fiam házasodik; vőféli lehetnél. szerencsének érzem magamat.

— Astán a szépnem iránti lovaságának is eleget kell tenni.

— Most jut eszembe, hogy az orsz. közintézetzi ülésére kell mennem.

Mitán az mindég így megy, azt szeretném tudni: mikor írom meg a B.-Miskát!

Feladás szerkesztő Tóth Kálmán. Nyom. kiadó-tulajdonos: Emich Gusztáv msz. akad. nyomdászánál Pesten. Rajzolja Jankó. — Metszi Esz.

A z i n s é g á l d á s a .

Mig inség nem volt, a hangverseny-saisonban tödultak hozzánk mindenféle égbajlati művészek, silyen productiókat-kelle hallgatnunk.

Most kerül bennünket a kalapáló had s helyettük bájos delnök lépnek föl a szükölködök javára s szavallják azt, hogy „Isten segits, népeknek istene...”

Felelős szerkesztő: Szokoly Viktor. — Nyom. kiadó Elmich Gusztáv tulajdonos magy. Akad. nyomdásznaál Pesten. — Rajzolja Jankó. — Mets: iRusz.

1865-ös „Miken mulatja magát a jó publikum?”-kérdésére választ adó képsorozata pedig érzékletesen ábrázolja az árusasszonyok válogatott próbatételeit is.²⁴ Ehhez az utcaképhez tartozott a postakürttel érkező delizsánsz, amelynek kocsisához vágja oda mérgében az eredetileg fiának szánt kiflijét Pontyfy.²⁵

Szerkesztőség, karakterek, előadóművészet, koncertélet

Az „rajztoll humoristája”²⁶ egy pesti szerkesztőségi iroda látogatóit is megörökítette 1866-ban – nem mellékesen az egyik első hazai képregényként – „Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska” címmel (7. kép).²⁷

Innen tudjuk meg – ha máshonnan nem sejtjük – hogy a szerkesztő úrhoz művészek, önjelölt feltalálók, egyletek és alapítók is sűrűn bekopognak a célból, hogy bármely kért vagy kelletlen produkciójukat, estélyüket és egyéb portékájukat-vállalkozásukat a lap nyilvánosságába és jóindulatába rekomendálják. Így jelenik meg az aznap debütáló és magát szerényen ajánló Dallami Aurélia énekesnő, az „ujmodorú pikuláját” hangszerelőadással reklámozó feltaláló, illetve a zsenge társulatként bekopogó és avatási ünnepélyére költeményért esdeklő Bömbölde dalárda.²⁸ Arra vonatkozóan, hogy az előadások színvonalának korabeli megítélése 'a kevesebb több' aspektusait is magában hordozta, minden kétséget kizár *Az inség áldása* című képpár (8. kép). Eszerint „Míg inség nem volt, a hangverseny-saisonban tódultak hozzánk mindenféle éghajlati művészek, s ilyen productiókat kelle hallgatnunk”, szemben az inség idejével, amikor a „kalapáló had” helyett esztétikusabb előadásoknak tapsolhatott a közönség.²⁹

Jellemző azon *végletek* 1864-es szemléltetése is, miszerint a színmű előadása idején teljes érdektelenség miatt ásítozó pénztárossal szemben az operai *Bánk bán*

24 „Miken mulatja magát a jó publikum?”, *Az Üstökös* 8/19 (1865. május 13.), 148.

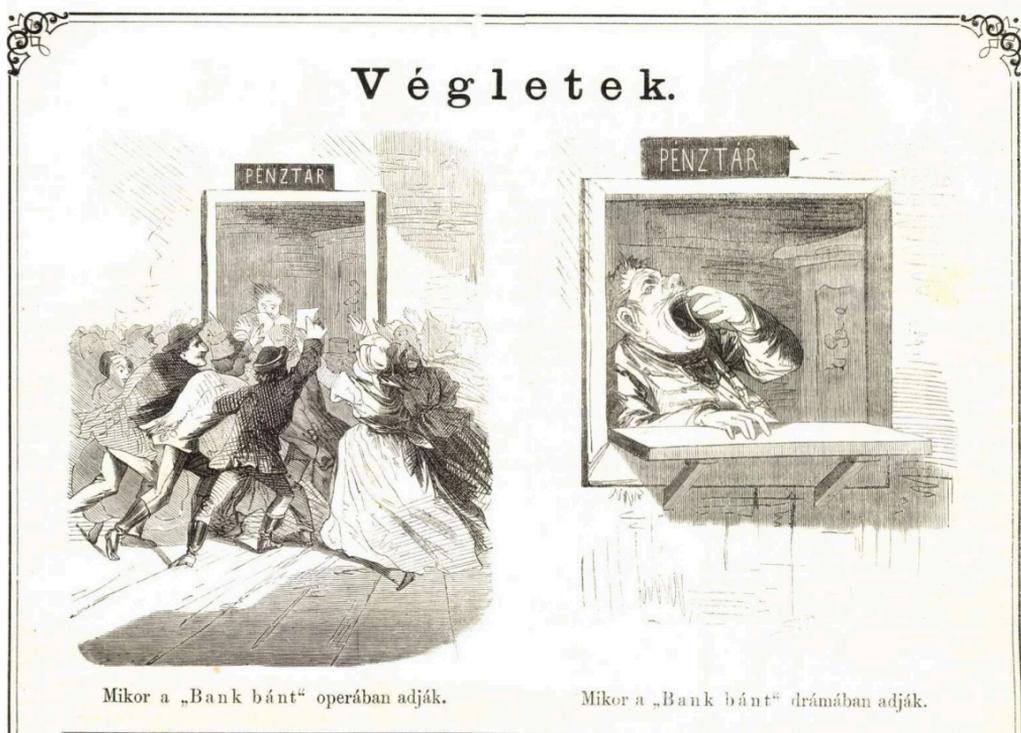
25 „Egy mákos kalács története – XV”, *Az Üstökös* 9/46 (1866. november 17.), 366.

26 Lyka Károly elnevezését idézi MIKLÓSSY *Jókai éleclapjai*, 961.

27 „Mikor és hogyan készül hát a Bolond Miska”, *Bolond Miska* 7/25 (1866. június 24.), 99. lásd még THURÓCZY *Éleclapok mostohagyereke*, 249–276.

28 A dalárdák repertoárjában szereplő költeményekről lásd GUSZTIN Rudolf: „Dalármozgalom a *Zenészeti Lapok*ban 1860–1867 között. Sajtóadatbázis” (BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztály, Magyar Zenetörténet Online, 2020), 29., 30., 33. . <https://doi.org/10.23714/mzo.004>. A zenekritikusi és szerkesztői minőségben is működő id. Ábrányi Kornélhoz írt levelek között nem egyszer hasonló ajánlások, kérések szerepelnek. Lásd BÉKÉSSY Lili: „»... hazánkfia, becses lapotok pártfogását kéri.« id. Ábrányi Kornél kapcsolati hálózata” (Budapest, Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022). <https://doi.org/10.23714/mzo.021>

29 „Az inség áldása”, *Bolond Miska* 5/11 (1864. március 13.), 44.

9. kép. „Végletek”, *Bolond Miska* 5/9 (1864. február 28.), 36.

íránt óriási az érdeklődés (9. kép).³⁰ A közönségre, szerzőkre, előadókra egyaránt lelkesedő megpróbáltatásokra szintén többször utal Jankó: így a csúszós deszkákon elbukott pályaművek, az olaszul éneklő nemzeti színházi művészek impulzív képei mellett külön kuriózum és a technika vívmányait is beemelő karikatúra a színpadi színésznek telefonon segítséget nyújtó sűgő ábrázolása.³¹

Arra, hogy Jankó karikatúrái közéleti–politikai vonatkozásokat is érintettek, jó példa mind a *Csak a muzsikus volt más*, valamint a *Bolond Miska* 1873. karácsony előtti számában megjelent *A baloldal zongorája* című képe (10–11. kép). Előbbi gúnyrajz Anton von Schmerling államminiszter néhány héttel korábbi (1865. július 27.)

30 Szemléletes jellemzése az opera látogatottságának egy korabeli (1864. november 12-re vonatkozó) előadás nézőtéri leírása: „Nincsen vásár — Bánk bán nélkül. Helyesen. A vidéki vendégek legjobban szeretik és értik a magyar zenét, s a nemzeties dallamokat, melyeknek »Bánk bán« elég bővében van. A nézőtér a legnagyobb szorongásig megtelt.” Vö. *Fővárosi Lapok* 1/261 (1864. november 15.), 1094.

31 *Bolond Miska* 5/6 (1864. február 7.), 24. Képalírás: „Jó lett volna ebben a csúszós időben, a nem. színház deszkáit is hamuval behinteni! tán akkor abból a sok pályavígjátékból nem bukott volna el annyi.”; „Mikor a Nemzeti Színházban olaszul énekelnek”. Vö. *Az Űstökös* 23/1128 (1880. március 28.), 147.

10. kép. „Csak a muzsikus volt más, hanem a werkli ugyanaz.”, *Az Űstökös* 8/33 (1865. augusztus 19.), 276–277.

11. kép. „A baloldal zongorája”, *Bolond Miska* 14/51 (1873. december 21.), 289.

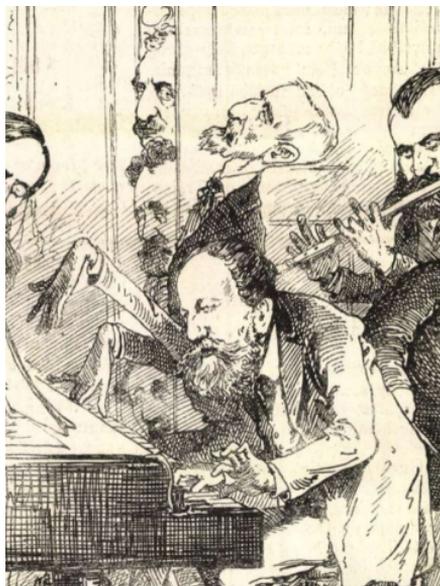
lemondása után jelent meg.³² Amellett, hogy a verkli mechanikájára kötött emberalakok és a zengődoboz oldalára írt CENTRALISATIO-felirat nem hagy kétséget afelől, hogy a képpár – akár Alexander Bach belügyminisztert, akár Schmerlinget ábrázolja – a Habsburg Birodalom központosító törekvéseire utal, érdemes azt is megjegyezni, hogy a torzkép alkotója e hangszerválasztással az államvezetői mechanikát működtetők kompetenciáját is mérlegre állítja. A korabeli kintorna megítélése szerint ugyanis *e musica vulgativa* „olcsó mesterség, számos ellensége van”, és „nemes dallamokat kegyetlenül megcsonkít-eltorzít”, „nem szabatos s a szigorú kontrapunkthoz kissé feszült viszonyban áll”, igaz, „a cseléd nagyrebcsüli, a mi ennél többet ér – gyermekeinknek föltétlen gyönyörűségére szolgál.”³³

A másik, *A baloldal zongorája* feliratú, címlapon közölt illusztráción a Tisza Kálmán vezette balközépből kilépő Ghyczy Kálmán a már ajtón kívül rekedt Sennyey Pállal és társaival együtt látható. A Határozati Párt zongorájánál Tisza mellett Jókai Mór ül. Az őket körülvevő politikusok nem mindennapi kamarazenét játszanak – bár a csatolt vers („Zongorán nem orgonál se Ghyczy se Sennyey, Tisza s Jókai veri/ Győrfinel szól klarinét, Váradi mandolint ver/ Móricz Pál gordonkát húz/ Csernátoni tart kótát”) nem mindig jelöli helyesen a hangszerneveket, pl. klarinét helyett fuvola, mandolin helyett gitár szerepel a képen Győrfy illetve Várady kezében.³⁴ Ám ami ennél is érdekesebb, az a Kossuth Lajos volt titkáráként befutott, majd külföldről hazatért, ekkor Tisza bizalmasaként működő újságíró, Csernátoni Lajos alakja, aki

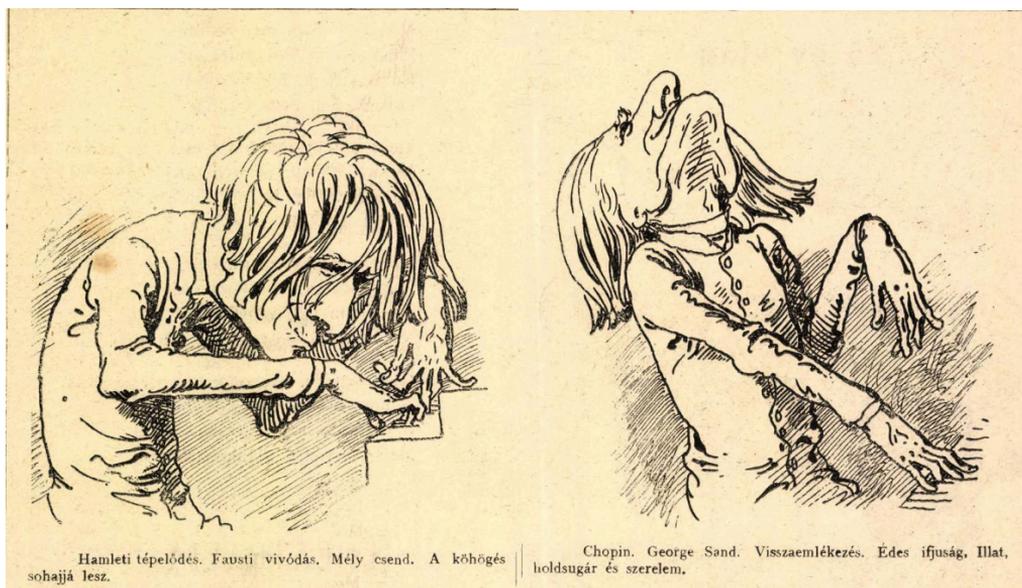
32 Az Alexander Bach nevével fémjelzett korszak (1850–1859) a forradalom és szabadságharcot követő megtorlás és neoabszolutista törekvések mellett a titkosrendőrség megjelenését is jelentette a közvélemény számára. Az 1861-es birodalmi gyűlésbe a Habsburg Birodalom népeit egybehívó, és azok egységében reménykedő Anton von Schmerling államminisztert (1860–1865) a birodalmi tanács 1865 közepén szavazta le a részben Deák-párti, részben olasz és szláv képviselők ellenállásán elbukó centralista kísérlete után. Ezt követő 1865. július 27-én történt lemondása után kezdődtek el az 1867-es kiegyezést megelőző tárgyalások is.

33 „Fővárosi képek, V. A kintornás”, *Vasárnapi Újság* 12/19 (1865. május 7.), 224–225.

34 A képen szereplő és beazonosítható alakok: Várady Gábor (gitár), Móricz Pál (cselló), Győrfy Gyula (fuvola), Csernátoni Lajos (kottalapozó), az ajtó mögül Ghyczy Kálmán és feltehetően Sennyey Pál leselkedik. A zongorán Tisza Kálmán és Jókai Mór játszik. A karikatúra a Tisza által vezetett Balközép Párt éppen aktuális állapotáról nyújt pillanatfelvételt. A mindvégig különvéleményen lévő Ghyczy (1808–1888) – szakítva pártjával és újat alapítva Középpárt néven (1873. december 10.) – ugyanúgy ajtón kívül rekedt, mint báró Sennyey Pál (1824–1888), a Deák-körhöz tartozó jóbarát. A zeneszobában – azaz Tisza bizalmi körében – maradó Móricz Pál (1826–?) képviselő, alelnök, végrehajtó bizottsági tag a csellón, a katonai pályát befutó képviselő ügyvéd Várady Gábor (1820–1906) gitáron kíséri a néhány évvel korábban kiegyező Tisza és a szélsőségesebb álláspontot képviselő Jókai együttes zongorajátékát. Mögöttük némileg szűkös helyen fuvolázik az elbeszéléseket és költeményeket is író ügyvéd–képviselő–újságalapító Győrfy Gyula (1835–1885). A pártpolitikai fordulatok sajtónyerteseként *Ellenőr* címen pártlapot alapító Csernátoni Lajosra a lapozó szerepe maradt. A történelmi háttérrel lásd KOZÁRI Monika: „Ghyczy Kálmán naplója az 1874. évi kormányválságról”, *Történelmi Szemle* 38/1 (1996), 99–124.

12a kép. „A baloldal zongorája”, *Bolond Miska* 14/51 (1873. december 21.), 289., részlet

12b–c kép. „Liszt Ferencz a dicsőségesen uralkodó zongorakirály az ő különféle attitűdjeiben”,
Borsszem Jankó 6/275 (1873. április 6.), 5., részletek

egyenesen a kottát tartja („Jaj de fáj”). Látszólag e témától távol esik Jankó előadó-művészekről készített rajzainak, karikatúráinak sora. Ugyanakkor izgalmas elemként emelném ki a zongoránál ülő két alak gesztusrendszerét. Mind Tisza hátravetett feje és kéztartása, mind Jókai billentyűk fölé görnyedő alakja megidézi az illusztrátor által többször megörökített, de néhány hónappal korábban, 1873 tavaszán, a *Borsszem Jankó* április 6-iki számában is megjelent Liszt-képsorainak két pillanatát. (12a–c kép)³⁵

Tisza, mint a visszaemlékezés, Jókai a hamleti tépelődés pózát tűnik felvenni. Jankóra oly’ jellemző travesztíának tűnik ez: létező toposzok, művek szereplőivé teszi célszemélyeit. Itt ugyancsak röviden utalnék id. Ábrányi Kornél *Gerolsteini nagyhercegnő*-operettből kölcsönzött General Bumbum-karakterére.³⁶

Jankó élclapokhoz készített illusztrációin a jellegzetes hangzást adó épületek, személyek egyenesen a főváros nevezetességei – akárcsak a közéleti történések és azok szereplői. A hangzó képek nem egyszerűen szimbólumok, de egy kohóban összegyűlő több tételes szvit hol egymás után (Jókainál nemegyszer egymásra következő–dialogizáló), hol egyszerre szóló részei. Állandósuló karakterei – Mokány Berci, Monocles és társaik közül a két művészlélek: az örökké éhes poéta, Sanyaró Vendel, illetve a meg nem értett őstehetség, Titán Laci – mellett állatbőrbe bújt archetipusokat is javasol az alakuló állatkertbe, többek között a lírai szamarat – klaszszikus apollói kitharával.³⁷

35 Az idézett képek aláírásai: „Chopin. George Sand. Visszaemlékezés. Édes ifjuság. Illat. Holdsugár és szerelem.”, illetve „Hamleti tépelődés. Fausti vívódás. Mély csend. A köhögés sohajjá lesz.” „Liszt Ferenc a dicsőségesen uralkodó zongorakirály az ő különféle attitűdjeiben. Nyolcz rajzban bemutatja Borsszem Jankó.” Vö. *Borsszem Jankó* 6/275 (1873. április 6.), 3–5, ide: 5. Jankó János ezenkívül a zeneszerző–zongoraművészt több alkalommal is megörökítette ebben az időszakban, sőt, 1861-beli karikatúráján képregényhőssé emelte őt. Lásd „Az új honfoglaló!” 1861 [p. 94.], Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont, Gr 037. További – az 1870-es évek elejéről származó – ábrázolásaiból: „Liszt-hangverseny 1872. március 18.”, Magyar Nemzeti Múzeum, TK 75.250 (a Scheams–Lafite festmény alapján készített Jankó-ábrázolást az *Über Land und Meer. Allgemeine Illustrirte Zeitung* is közölte, Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont, Gr 060); „Transzfigurázás (Rafael nyomán)”, „Listias”, *Borsszem Jankó* 6/306 (1873. november 9.), 1, 7–8.

36 Tóth Emese: „General Bumbum.’ A *Borsszem Jankó* Ábrányi-portréja”: (Budapest, Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022). <https://doi.org/10.23714/mzo.024>

37 „Az alakuló állatkertbe ajánlhatók”, *Bolond Miska* 5/15 (1864. április 10.), 60. További alakok: akadémikus elefánt, falusi liba, mindennek nekírontó ökör, váci utcai majom, valamint a bőrért gyakran változtató *Cameleon journalisticus*. Az élclapokban megjelenő beszédes nevekről lásd TAMÁS Ágnes: „Magyar élclapok nem magyar nemzetiségű szereplőinek nevei a 19. század második felében”, *Névtani Értesítő* 32 (2010), 79–92.

13. kép. „Majális a Császárfürdőben!”, *Az Űstökös* 17/21 (1874. május 23.), 247.

Jankó János festőként legtöbbet emlegetett műve az 1860-ban készült *A népdal születése* című képe.³⁸ E tekintetben érdekes fénytörésbe kerülnek olyan karikatúrái is, ahol társadalmi helyzettől függetlenül kerül szóba a népdal, pontosabban a városi népdal. Legyen szó Orczy Bódog báró nemzeti színházbeli intendánsi leköszönéséről, a divatos női ruha utat feltakarító uszályáról szemben az utcavégi seprővel, vagy éppen a kapatos állampolgár rendreutasításáról – mind helyzetkomikumra építve jellemzi a főváros korabeli állapotát, történéseit.³⁹

S végül álljon itt egy idényi kép 1874-ből (13. kép).⁴⁰ A 19. század közepétől alkalmi koncert- és bálhelyszíneként is működő budai Császárfürdő majálisa az egyesítés évében, majd azt követően is ’tél a tavaszban’ zajlott („melegedni nem akaró májusban”).⁴¹

38 Magyar Nemzeti Galéria, 19–21. Századi Gyűjtemény, FK1379.

39 „Népdal”, *Bolond Miska* 14/12 (1873. március 23.), 48.; „Fővárosi népdal”, *Borsszem Jankó* 6/308 (1873. november 23.), 9.

40 „Majális a Császárfürdőben!”, *Az Űstökös* 17/21 (1874. május 23.), 247.

41 „A távirtda már jelenti...”, *Fővárosi Lapok* 11/118 (1874. május 24.), 518.

A vendégek szórakozása láthatóan nem felhőtlen a fagyban, de a fürdői zenekar nagykabátban játszó tagjai is láthatóan keményen megküzdnek a hangokkal. E kép mégis jellegzetesen humoros utalás arra, hogy ha Pesthez képest szerényebb formában, de Budán sem mindig volt „csendesség”.

ABSZTRAKT

TÓTH EMESE (HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet)

Egy főváros nevezetességei – Jankó János Pest-Budája

„...Budára nem jártam. Ott csendesség volt. Annál több volt a hang Pesten.” – írja Jókai Mór A hajdani hangos Budapest című novellájában. Az 1900-ból visszatekintő körkép igen érzékletesen jeleníti meg az 1840-es évek azon városi hangjait, amelyek közel sem a színházi előadások esztétikai élményéhez kötődnek: inkább a főváros egyesítését megelőző mindennapok és helyzetek atmoszféráját elevenítik fel. A városrészek nevezetességeit hasonlóképpen ábrázolja a korabeli élclapok egyik legfoglalkoztatottabb illusztrátora, Jankó János. E témában születő karikatúrái a városi építkezések és lakók nemegyszer hangzást sugalló lenyomatai. Előadásomban a város-egyesítést megelőző illetve azzal egyidejű olyan ábrázolásait veszem számba, ahol az urbánus viszonyokat egyfajta akusztikai tér megjelenítéséhez is kapcsolja.

Tárgyszavak: Jókai Mór, Jankó János, karikatúra, hang, köztetek.

TÓTH EMESE bölcsész- és zenei végzettségeinek megszerzését követően, 2018-ban kezdte meg muzikológiai tanulmányait. 2022-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem doktori iskolájának hallgatója. A Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztály tudományos segédmunkatársaként 2019 óta dolgozik, érintve a 18. századi főnemesi zenei mecenatúra valamint Ellinger József operaénekesi pályájának feltérképezését. Fő kutatási területe a zenei ikonográfia-ikonológia.

ABSTRACT

EMESE TÓTH (HUN-REN RCH Institute for Musicology)

Sights of a Capital City – János Jankó's Pest-Buda

“...I have not been to Buda. It was quiet there. There was all the more noise in Pest.” Mór Jókai wrote these words in his narrative prose *A hajdani hangos Budapest* [The Noisy Budapest of the Old Days]. Looking back from 1900, his survey vividly captures the urban sounds of the 1840s, which are far from the aesthetic experience of theatre performances: rather, they evoke the atmosphere of everyday life and situations from the period before the unification of the capital. János Jankó, one of the most popular illustrators of the period's leading satirical magazines, depicted the sights of the city's districts in a similar manner. His caricatures on this subject are often sound-evoking impressions of urban buildings and inhabitants. The present study examines János Jankó's depictions, made both before and during the unification, where he linked the urban conditions to the representation of a kind of acoustic space.

Keywords: Mór Jókai, János Jankó, caricature, sound, public spaces.

EMESE TÓTH began her studies in musicology in 2018, after graduating in humanities and music. She became a student at the Doctoral School of the Liszt Academy of Music in 2022. Since 2019, she has been working as a research assistant in the Department of Hungarian Music History at the Institute of Musicology on the eighteenth-century music patronage of the nobility as well as the career of József Ellinger as an opera singer. Her main research interests are in the field of musical iconography and iconology.